

Nenad Stevović

**FREDERIK BURNAM
I CRNA GORA**

Cetinje - Lovćenac, 2015.

Biblioteka
DIJASPORA
knjiga 2

Izdavači
CRNOGORSKI KULTURNI FORUM
Cetinje, Crna Gora
UDRUŽENJE CRNOGORACA SRBIJE „KRSTAŠ“
Lovćenac, Srbija

Za izdavače
Borislav CIMEŠA
Milo MILOJKO

Urednik
Borislav CIMEŠA

Lektor
Aleksandra VUČINIĆ

Engleski prevod
Željko BULJOVČIĆ

Tehnički urednik
Šandor VIRAG

Štampa
VERZAL 021, Novi Sad

Tiraž
700

Naslovna strana:
Frederik Burnam u crnogorskoj narodnoj nošnji

Sadržaj

Predgovor	5
Kraj Prvog svjetskog rata i nestanak crnogorske države	8
Frederik Burnam	15
Burnam u „Nekoliko stranica iz krvavog albuma Karađorđevića”	20
„Glas Crnogorca” o Frederiku Burnamu	22
Međunarodni komitet za crnogorsku nezavisnost sa sjedištem u Njujorku	25
Italijanski komitet za nezavisnost Crne Gore sa sjedištem u Bolonji ...	32
Prijateljstvo sa vajarom Jankom Brajovićem	36
Termalna banja „Halkion“	39
Nikola Petanović: Posjeta Božjoj zemlji	43
U Božjoj zemlji s generalom Burnalom	44
Tragičan kraj Frederika Burnama	52
Literatura	55
Bilješka o autoru	56

CIP – Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-554-19-4 (Crnogorskikulturalni forum)
COBISS.CG-ID 27264528

PREDGOVOR

Napisati objektivno sintetičko djelo, koje će u potpunosti elaborirati istorijski period nestanka crnogorske države nakon Prvog svjetskog rata, zahtijeva izvjesne preduslove. Jedan od njih je sistematizovati i proučiti ulogu velikog broja stranaca, prijatelja Crne Gore, koji su sa puno entuzijazma, požrtvovanosti, sopstvenim sredstvima, dali doprinos afirmaciji crnogorskog pitanja. Taj broj zaljubljenika u Crnu Goru, svjetskih intelektualaca, publicista i filantropa je impozantan. Njihova naklonost stečena je u vremenskom periodu između dva istorijska datuma koja personifikuju dva potpuno različita raspoloženja i odnosa tadašnjih velikih sila prema Crnoj Gori: između 1878. godine i Berlinskog kongresa, kada je Evropa općinjena Crnom Gorom kao simbolom neprestane borbe za slobodu i metaforom za opstanak malih država i naroda, međunarodnim priznanjem riješila njenо državno pitanje; i 1919. godine i Versajskog mira kada je Crna Gora, izdana od strane saveznika, izbrisana sa spiska samostalnih, nezavisnih i suverenih država.

Imena i djela velikog broja stranaca, odanih prijatelja i boraca za opstanak crnogorske nezavisnosti, za šиру, kulturnu, a u značajnoj mjeri i za stručnu i naučnu crnogorsku javnost, su ostala nepoznata i neistražena. Po svjetskim bibliotekama i arhivima nalazi se značajan broj knjiga i brošura intelektualaca koji na naučan ili političko-propagadni način tretiraju crnogorsko pitanje tokom i nakon Prvog svjetskog rata. Prevod i obrada tih djela bio bi početni

korak, temelj za dalje pojedinačno istraživanje i pručavanje lika i djela svakog stranca koji je želio pomoći Crnoj Gori u najtežem periodu njenog viševjekovnog trajanja. Na italijanskom jeziku štampan je značajan broj knjiga čiji su autori, između ostalih, Roberto Albino, Pietro Amoroso, Enriko da Eulerio, Euđenio Bodano, Emidio Baldači, Fedoci Prospero, Đakomo Golfera, Đoakino Milaco, Denerale Berloti, Ćezare Garavaljos, Đovani Gorini, Guateri Gualtero, Alfredo Donadeo, Fidele di Novelis, Arnaldo Gati, Enriko Kjolini, Ernesto Ardiconi, Karlo Sforca, Frančesko Pule, Frančesko Molika, Rolandini Oreste i Antonio Baldači. Na engleskom jeziku štampana su izdanja Vitnija Vorenina i Aleksandra Divajna, ali i značajnih autora kao što su Luiđi Kriskvolo, Ronald Maknil, Harold Nikolson, Stefan Bonsal i Viljem Frederik Diks. Pojedine knjige i brošure do sada spomenutih stranaca su štampane i na francuskom jeziku, kao i djela čiji su autori Žan Arsija, Leon Budureske, Bres Lui, dr Rene Klaparede i mnogi drugi. U Budimpešti, na mađarskom jeziku, štampane su knjige Jožefa Bajze. Dosadašnja saznanja o obimu izdavačke produkcije stranaca koji su obrađivali teme vezane za Crnu Goru i crnogorsko pitanje govore o stotinak knjiga i brošura koje još uvijek nijesu prevedene na crnogorski jezik.

Svako sintetičko djelo, pa tako i ono koje obrađuje ulogu i doprinos stranaca u promociji crnogorskog pitanja, rađa se samo i isključivo onda kada su već napisane studije posvećene pojedinačnim aspektima teme. Ovaj tekst ima za cilj da pruži doprinos osvjetljavanju lika i djela Kanadanina dr Frederika Burnama, brigadnog generala, humaniste i do kraja života velikog prijatelja Crne Gore. Studi-

ja je skroman doprinos, tek jedna kockica u sastavljanju raspadnutog mozaika zaboravljene prošlosti crnogorskog naroda, države i njenih inostranih prijatelja. Tekst nije sveobuhvatan i konačan, napisan je na osnovu dostupne arhivske građe uz korišćenje relevantne literature; koncipiran je na način da se može nadograđivati novim saznanjima o liku i djelu ove istoriske ličnosti koja zaslužuje pažnju i poštovanje države Crne Gore i svih njenih građana.

O aktivnostima Frederika Burnama po crnogorskom pitanju najvrijednije podatke u crnogorskoj istoriografiji nalazimo u dvije knjige akademika prof. dr Šerba Rastodera *Crna Gora u egzilu 1918-1925*, (Podgorica, 2004). Crnogorska dijaspora u Kanadi dala je takođe značajan doprinos da se ime i djelo Frederika Burnama otrgne od zaborava. Crnogorsko kulturno društvo „Toronto“ objavljivanjem fotografija i priloga na svom portalu, upoznalo je i zainteresovalo širu javnost o životu velikog prijatelja Crne Gore.

Ova studija, koja predstavlja konture portreta Frederika Burnama, obogaćena je tekstom Nikole Petanovića iz brošure *Posjeta Božjoj zemlji*. Brošura sa 8 stranica objavljena je u San Francisku na engleskom jeziku. Originalni primjerak se nalazi u privatnom arhivu autora ove studije, a tekst, preveden na crnogorski jezik, ovom prilikom po prvi put se prezentuje crnogorskoj i južnoslovenskoj stručnoj, naučnoj i laičkoj javnosti.

KRAJ PRVOG SVJETSKOG RATA I NESTANAK CRNOGORSKE DRŽAVE

Godina 1916. zasigurno je jedna od najtežih i najtragičnijih u hiljadugodišnjem crnogorskom trajanju. Na naplatu su stigle sve greške učinjene u nesnalaženju i nerazumiјevanju aktuelnog istorijskog trenutka, kao i pogrešnom pozicioniranju u turbulentnom vremenu, uoči i za vrijeme Velikog rata, kada se kreirala nova geopolitička karta Evrope. Godina u kojoj je Crna Gora prvi put u svojoj viševjekovnoj ratnoj istoriji, izdana od saveznika, položila oružje, počela je tragedijom u zalivu Svetog Jovana Medovskog u albanskim vodama.

Medovska katastrofa - brodolom crnogorskih dobrovoljaca iz Amerike, u jeku Prvog svjetskog rata, koje je prevozio italijanski parobrod *Brindizi*, njegovo potapanje ispred samog odredišta, albanske luke Medova, na Badnje jutro 1916. godine, bila je ne samo velika tragedija nego i zloslutna najava opštecrnogorskog sloma vojske, naroda i države; početak neviđenih stradanja, patnji i poniženja, nepodnošljivog ropstva i beznadužnog očajanja, nepravdi - svega ujedno.¹

Na brodu *Brindizi* među više od 540 dobrovoljaca, od kojih je poginulo 386, bili su i stranci, 13 članova američko-češko-slovačke humanitarne medicinske misije koju je organizovao i finansirao dobrotvor jugoslovenskih naroda Amerikanac Džon V. Frottingam.

¹ Marijan Miljić & Ilir Čapuni, *Medova 1916-2008*, Podgorica, 2008, str. 11

Šef te medicinske misije bio je doktor Đuro Guča, Slovac rodom iz vojvođanskog Baćkog Petrovca. On i bolničarka Meri Lamoš, Amerikanka iz Čikaga, su preživjeli, a češki ljekar Skala, bolničarka Stefanija Hamplova i devet medicinskih sestara nepoznatih imena, našli su vječni mir u crnogorskoj „plavoj grobnici“ zajedno za posljednjom grupom iseljenika iz Ševerne Amerike koji su kao dobrovoljci pohrlili u pomoć svojoj otadžbini Crnoj Gori.

Dvije neđelje kasnije, 19. janura 1916. godine, kralj Nikola Petrović sa dijelom vlade i dvora, napušta Crnu Goru, i iz te iste albanske Medove, tragične luke za Crnogorce, otplovljava za Italiju, a potom u Francusku, u egzil. Na taj način izbjegнута је политичка капитулација. Два дана ranije, 17. januara, Crnu Goru je napuštio i vratio se za Beograd srpski pukovnik Petar Pešić, dotadašnji zapovjednik Vrhovne komande crnogorske vojske. Uz saglasnost knjaza Mirka i serdara Janka Vukotića, Pešićevog nasljednika na čelu vrhovne komande, ministri koji su ostali u zemlji donijeli su 21. januara 1916. odluku o raspuštanju crnogorske vojske. Potpisivanjem odredbe o polaganju oružja, na Cetinju 25. januara 1916. godine, Crna Gora je vojno kapitulirala pred Austrougarskom. Nezahvalnu ulogu potpisnika vojne kapitulacije imali su brigadir Jovo Bećir i komandir Petar Lompar.

Napisane su brojne studije, članci i svjedočanstva o operacijama crnogorske vojske u Prvom svjetskom ratu. Uz sva objektivna poređenja faktora rata, koji su nedvosmisleno išli na štetu Crne Gore, jasno je da je za konačni poraz i kapitulaciju crnogorske vojske odgovorno samo komandovanje.

Kralj Nikola i Daglas Hejg, vrhovni komandant britanskih snaga na zapadnom frontu

Bio je to žalosni rezultat prepuštanja komande crnogorskom vojskom jednom nadmenom srpskom oficiru. Kapitulacija vojske i države, kojoj su više doprinijeli saveznici nego neprijatelj, međutim, nije bila i kapitulacija crnogorskog oružja i naroda. Crna Gora je u dva balkanska rata izgubila preko 13 000 ljudi. U Prvom svjetskom ratu izgubila je još oko 20 000, dok je srpska okupacija koštala Crnu Goru oko 6 000 ubijenih i ranjenih. To je, zapravo, čitav ratni sastav crnogorske armije.²

Ni Kralj, ni Vlada nijesu uspjeli da se nametnu kao partneri u pregovorima na mirovnim konferencijama, niti da promovišu svoj projekat federalne državne organizacije i ujedinjenja južnoslovenskih naroda na ravnopravnim osnovama. Godine 1918, odlukama takozvane „Podgoričke skupštine”, Crna Gora je izgubila svoju državnost, vojsku i dinastiju. Njena teritorija unitaristički je sjedinjena sa teritorijom države Srbije, a njen narod inkorporiran je u srpski. Izbori poslanika u podgoričku skupštinu, ako se uopšte mogu kvalifikovati izborima, zakazani su i sprovedeni od nelegitimnih činilaca, nelegalno, bez primjene ustaljenih izbornih standarda, bez kontrole, što ih čini politički, pravno i kulturno antidemokratskim.

Zakazani su i sprovedeni u okolnostima koji imaju obilježja vojno-civilnog totalitarizma, omogućili su da se poslanici određuju od izaslanika druge države, organizatora izbora, umjesto da se izaberu saglasno stvarnoj volji većine naroda. Rezultati tih „izbora” nijesu dali, niti su mogli dati legitimitet i legalitet podgoričkoj skupštini da odlučuje u ime naroda Crne Gore i da ukine državu Crnu Goru.³

2 Momir M. Marković, Crnogorski rat, Podgorica, 2007, str. 293.

3 Mijat Šuković, Podgorička skupština 1918, Podgorica, 2004.

Dakle, iako pobjednička zemlja i saveznik u ratu, Crna Gora nije bila uspješna u borbi protiv planova i interesa Srbije i nekih velikih sila, tako da je nakon deset vjekova njeni ime prvi put nestalo sa političke karte Evrope.

Vitni Voren

Uzaludan je bio i vapaj američkog publiciste i aktiviste za crnogorsku nezavisnost Vitni Voren⁴, koji u svojoj knjizi „Crna Gora - zločin Mirovne konferencije” objavljenoj u Njujorku 1922. godine, tretirajući odnos saveznika prema Crnoj Gori na Versajskoj mirovnoj konferenciji 1919. godine, navodi:

„Ako pustimo Srbiju i nje-

ne saučesnike da konačno dotuku ranjenu suverenost Crne Gore, mi jačamo svaku ruku koja udara na bezbjednost svijeta. Ako dopustimo da balkanska laž prođe kao istina, potkopaćemo temelje sopstvene slobode”.⁵

⁴ Vitni Voren (Whitney Waren 1864-1943), američki arhitekta i publicista. Poznavalac i zagovornik rješavanja crnogorskog pitanja. Rođen u Njujorku, arhitekturu studirao u Parizu. Od 1903-1913. učestvovao u projektovanju strogog centra Njujorka, autor Čelzi pristaništa, više hotela i poslovнog centra. Član delegacije Sjedinjenih Američkih Država na Konferenciju mira u Parizu.

⁵ Whitney Waren, “Montenegro, the Crime of the Peace Conference”, New York, 1922. Knjiga je prevedena i objavljena sa predgovorom dr Branislava Marovića: Vitni Voren, “Crna Gora – zločin mirovne konferencije”, Podgorica, 2000.

Uzaludna je bila i ocjena velikog prijatelja Crne Gore i crnogorskog naroda, britanskog liberala Herberta Gledstona⁶ izgovorena u Domu lordova Parlamenta Velike Britanije:

Herbert Džon Gledston

„Crna Gora ne bi mogla biti tretirana gore ni da se borila na strani centralnih sila”. Obraćajući se u pisanoj komunikaciji i putem štampe Aleksandru Divajnu⁷, jednom od najvećih animatora i organizatora međunarodnog pokreta za crnogorsku državnost u anglosaksonskom svijetu, Gledston je, podržavajući crnogorsku nezavisnost, istakao da: „Crna Gora ima svako pravo, ako ne na ap-

solutnu nezavisnost, onda barem na federalnu”.⁸

Da se crnogorsko pitanje, u periodu između dva svjetska rata, ne izgubi sa horizonta međunarodne politike, krucijalni doprinos dali su svjetski intelektualci, prijatelji Crne Gore i branitelji prava malih naroda.

6 Herbert Džon Gledston (Herbert John Gladstone 1854-1930), sin slavnog britanskog premijera Vilijema Gledstona (William E. Gladstone). Britanski državnik, političar liberal. Bio je ministar unutrašnjih poslova 1905-1910. i generalni guverner Južne Afrike 1910-1914.

7 Aleksandar Divajn (Alex Devine 1865-1930), profesor, novinar i publicista, vlasnik i direktor škole u Vinčesteru, okolina Londona. Političku aktivnost u afirmaciji crnogorskog pitanja počeo 1916, smatran je neslužbenim diplomatskim predstavnikom Crne Gore u V. Britaniji. Napisao je više knjiga, brošura i članaka u korist Crne Gore.

8 The Cornell Daily Sun, New York, Volume XXXIX, Number 79, 7 april 1919.

Nijesu se mirili sa nestankom Crne Gore, tragičnom sudbinom pobjednika, a jedinog stvarnog gubitnika.

József Bajza

Uporno su i iznova afirmisali crnogorsko pitanje vjerujući, isto kao i mađarski publicista, istoričar i bibliograf dr Józef Bajza⁹: „...da će sigurno doći čas polaganja računa, i naša mala Crna Gora, nakon što prevlada velike teškoće, vaskrsnuće u novi život.“¹⁰

Jedan od onih stranaca koji su nesebično davali sebe u promociji crnogorskih državotvornih interesa je i Kanadjanin Frederik Burnam. Crnu Goru je upoznao početkom ratne 1915. godine kada joj je, kao šef kanadske humanitarne misije, pritekao u pomoć organizujući ratnu bolnicu. Nakon rata, kao angažovani intelektualac, nastavio je da afirmiše crnogorsko pitanje kroz aktivnosti međunarodnih komiteta za nezavisnost Crne Gore. Ljubav i privrženost Crnoj Gori trajala je punih 40 godina, to jest do kraja njegovog života.

đanin Frederik Burnam. Crnu Goru je upoznao početkom ratne 1915. godine kada joj je, kao šef kanadske humanitarne misije, pritekao u pomoć organizujući ratnu bolnicu. Nakon rata, kao angažovani intelektualac, nastavio je da afirmiše crnogorsko pitanje kroz aktivnosti međunarodnih komiteta za nezavisnost Crne Gore. Ljubav i privrženost Crnoj Gori trajala je punih 40 godina, to jest do kraja njegovog života.

9 Józef Bajza (Bajza Jozsef 1885-1938), mađarski slavista, istoričar književnosti, profesor na univerzitetu u Budimpešti, kustos i direktor Narodnog muzeja, bibliotekar, publicista, istoričar i bibliograf. Akademik Mađarske akademije nauka i umjetnosti.

10 Bajza Jozsef, „A Montenegrói kerdes“, Budapest, 1927. Knjigu je na crnogorskom jeziku izdao JP Forum iz Novog Sada uz predgovor prof. dr Branislava Kovačevića i Marijana Miljića i podršku Udruženja Crnogoraca Srbije „Krstić“ koje je knjigu promovisalo 4. jula 2006. u Lovćenu na manifestaciji povodom obnove crnogorske nezavisnosti. U knjizi je objavljen i originalan tekst na mađarskom jeziku u vidu faksimila: Józef Bajza, „Crnogorsko pitanje“, Novi Sad, 2006.

FREDERIK BURNAM

Dokazani prijatelj Crne Gore i borac za njenu nezavisnost, kanadski državljanin Frederik Burnam, (Frederick William E. Burnham) rođen je 7. juna 1870. godine, kao sin Fridriha i Helene Burnam, u gradu Peterburgu u kanadskoj provinciji Ontario. Djetinstvo i ranu mladost proveo je u rodnom gradu, 125 km udaljenom od Toronto. Peterburg je u to vrijeme bio mali grad sa četiri i po hiljade stanovnika, danas ih ima nešto manje od 80 000. Burnam je akademsko zvanje stekao na prestižnom kanadskom medicinskom fakultetu Manitoba gdje je diplomirao 1894. godine, kao jedan od najboljih studenata svoje generacije.

Peterburg, rodni grad Frederika Burnama

Postiplomske studije nastavio je u Lidsu u Engleskoj, a nakon toga u Njemačkoj. Svoju ljekarsku karijeru započeo je u kanadskim gradovima, prvo u Mordenu, a zatim u Vinipegu, glavnem i najvećem gradu provincije Manitoba. Početkom 1900. godine Frederik Burnam je stupio u bračnu zajednicu sa Anom Bartl iz Čipava, grada u provinciji Ontario. Živjeli su u skladnom braku u kojem, na žalost, nijesu imali djece.

*Baptistička crkva i Medicinski univerzitet u
Vinipegu, Manitoba*

Prvi svjetski ili Veliki rat je doktora Burnama zadesio u Južnoj Americi, odakle je otputovao za Englesku, želeći što prije da se humanitarno angažuje u ratu svjetskih razmjera. Početni sukob između Austro-Ugarske i Srbije, izazvan ubistvom austrougarskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda od strane Srbinu Gavrila Principa u Sarajevu

28. juna 1914. godine, za samo neđelju dana prerastao je u sukob svjetskih razmjera. Crnu Goru, umornu i nezaliđečenih rana iz tek završenih Balkanskih ratova, ratna spirala već je na samom početku uvukla u sukob u kojem je učestvovalo 36 zemalja, sa ratnim operacijama vođenim u Evropi, Aziji i Africi.

Frederik Burnam

Doktora Frederika Burnama, tada sa činom pukovnika, ratni raspored doveo je na Balkan. Kao šef humanitarne kanadske misije, zajedno sa suprugom Anom, organizovao je medicinsku službu preko koje je bolesnim i ranjenim borcima nesebično i neumorno pružao pomoć i svoje ljekarsko znanje. U Crnu Goru je stigao početkom 1915. godine i u bolnici u Pljevljima rukovodio je hiruškim odjeljenjem; tokom 1916. godine bio je ljekar ambulatnog voza broj 16 na zapadnom frontu; godine 1917. šef hiruškog odjeljenja vojne bolnice u Makedoniji; 1918. godine organizovao je fond kanadske vojne bolnice za Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju, koji je bio uključen u kanadski Bijeli Krst u svrhu snabdijevanja Balkana svim medicinskim potrebama. I nakon 1918. godine i završetka rata, kanadski humanitarci su nastavili svoju misiju u Evropi. Fond za vojnu bolnicu za Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju je čak i povećan, a novac je uplaćivan najviše u Vinipegu, ali i u ostalim gradovima Kanade. Dr Burnam je sa redom Bijelog krsta, sve do odlaska za Solun, organizovao vojnu britansku bolnicu u Pljevljima koja je medicinski pokrivala značajan dio zapadnog fronta.¹¹ Od 1918. do 1920. godine bio je šef kanadske sanitetske misije u Ulcinju, a 1921. i 1922. godine radio je kao šef kanadske misije u Skadru.¹²

Kao ljekar i humanista Burnam je uporno, savjesno i časno vršio svoju misiju. Odlikovan je najvišim crnogorskim ordenjima među kojima su Danilov krst za nezavisnost, Medalja za hrabrost i Zlatna medalja za revnost, a kralj Nikola ga je na Cetinju unaprijedio u čin počasnog brigadnog

11 Ian Carr & Robert E. Beamish, Manitoba medicine: a brief history, Winnipeg, 1999.

12 Muzej u Vankuveru (Museum of Vancouver)

generala crnogorske vojske. Posebnim ukazom je dobio i kraljevsku crnogorsku narodnu nošnju. Zahvalnost američke ambasade za pomoć ukazanu američkim građanima u Crnoj Gori primio je 1921. godine. Priznanja su mu u, vidu odlikovanja, 1922. godine, odale i vlade Italije, Albanije i San Marina, a iste godine unaprijeđen je u čin britanskog brigadnog generala. Vlada Kraljevine Jugoslavije mu je 1939. godine dodijelila Albansku spomenicu za pomoć koju je pružio srpskoj vojsci pri povlačenju kroz Albaniju. Bio je član Međunarodnog društva za medicinsku hidrologiju, Udruženja hirurga u Bolonji, Britanske ljekarske asocijacije, Britanske legije i Londonskog kluba pisaca.

Crnogorski vojnik u bolnici britanske humanitarne misije

BURNAM U „NEKOLIKO STRANICA IZ KRVAVOG ALBUMA KARAĐORĐEVIĆA”

Zbirka dokumenata pod naslovom *Nekoliko stranica iz krvavog albuma Karađorđevića* objavljena je u Rimu 1921. godine, u izdanju crnogorske kraljevske Vlade. Publikovani dokumenti uglavnom su izvještaji sa terena o akcijama srpskih okupacionih trupa prema domaćem stanovništvu, a koji su, tih godina, prezentirani i međunarodnoj javnosti. U zbirci je objavljen i kraći tekst pod naslovom „Pukovnik J. Burnam, šef humanitarne kanadske misije o situaciji u Crnoj Gori”, koji prenosimo u cijelosti.

„Pukovnik J. Burnam, šef humanitarne kanadske misije, koji se više od godinu dana nalazi u Crnoj Gori, dobio je od okupacionih srbijanskih vlasti naređenje da napusti Crnu Goru sa svojom misijom. Izvještavajući svoje prijatelje o tom nasilju pismom od 14.1920, pukovnik Burnam je, po red ostalog, naveo i ovo: “Ova nesrećna zemlja ide s dana u dan na gore. Narod ne može duže živjeti. Čitava je zemlja u koroti. Narod gubi svijest zbog ovih groznih nasilja. Imao sam priliku da podem u Bar za sizvjesne kupovice prošle nedjelje. Dok sam čekao Vrmac (lađu), tri zvaničnika su mi prišli i zamolili me da odem u kancelariju D. Lekića, koji je, kao što znate, okružni načelnik, imenovan od Beograda. Lekić mi je rekao da želi da me izvjesti da za ovu Misiju nije više sigurno da se bavi u Crnoj Gori. Njegov čitav razgovor je bio jedna otvorena prijetnja. Iz ovoga što je rekao, ja sam to zaključio kao jednu prijetnju ubistva. Srbijanci su pokušali svako podlo sredstvo koje su mogli izmisliti, a

kada meni prijete ubistvom, što li će uraditi onom siromašnom narodu koji nema nikoga da ga pomogne.”

Naslovna stranica brošure
„Nekoliko stranica iz krvavog albuma Karađorđevića“

„GLAS CRNOGORCA” O FREDERIKU BURNAMU

Glas Crnogorca je 18. juna 1922. godine objavio tekst o Frederiku Burnamu koji govori o njegovo posjeti Italiji. U tekstu pod naslovom „Pukovnik Burnham” se kaže:

„Ovih dana bavio se je u Rimu oduševljeni prijatelj Crne Gore i počasni brigadir crnogorske vojske, kanadski pukovnik Burnham, šef kanadske misije za Crnu Goru i Arbaniju. Njegovo ime poznato je po dobru i u posljednjem kutu naše nesrećne domovine, a i u širem svijetu, jer spada među iskrene borce za pravo i slobodu naroda. Iz Rima je oputovao 6. juna. Na željezničkoj stanici pozdravljen je bio od strane Kralj. Vlade, grupe crnogorskih oficira i izbjeglica. Na pozdrav, g. Burnham je odgovorio: „Borićemo se do kraja; pobjeda je naša”.

„Glas Crnogorca“ broj 96 u kojem je objavljen tekst o
Frederiku Burnamu

Njegova plemenita gospođa, koja je s njim patila muke i izlagala život za spašavanje crnogorskog naroda poslije okupacije austrijske i za vrijeme srbijanske, vjerno ga je pratila u tim teškim danima. Na njenom licu ogledaju se umor i muke, što ih je podnijela. Sa suzama pračaše riječi svojega supruga i oprostila se s našima - riječima: „Živjela Crna Gora!”

ПУКОВНИК БУРНХАМ

Ових дана бавио се је у Риму одушевљени пријатељ Црне Горе и првачки бригадир првогорске војске, канадски пуковник Бурнхам, инфантарска мисије за Прву Гору и Арапанију. Његово име познато је по добру и у посљедњем куту наше искреној домовине, а и широм света, јер спада међу искрено борце за право и слободу народа. Из Рима је отпуштовао бјуна: На жељевничкој станици подздрален је био од стране Краља. Влађе, групе првогорских официра и избрглица. На ваз драма г. Бурнхам је одговорио: „Бордамо се до краja, побједа је наша“.

Извесno времена господи, која је с тим наставила куге и дигала живот да спасава првогорске војнике послаже окунућије аустријско и за времје србјанско, вјерно га је пратила у тим тешким годинама. На љеком лику ослађају се узор и мучношти које је поднела. Са струја праљивији ријечи својега супруга и опростила се с нахијама — ријечима: „Жаљица Црна Гори!“

Г. Бурнхам је са пута упутио Краљу Влади-ли писмо, из којег спомињамо овај дио: „У име господија Бурнхам и моје, жељим нам дајемо нашу захвалноста за све добро указане нам од стране наше и чланове владе за пријеме нашеј борбене у Риму, какох и за искреност указану поводом нашеј одаје од чланова првогорске заједнице, који су дошли на станицу. То је још један прест ван лајцу, који нас ће овако земати.“

Одјашао је са blaženopočivšim Краљем Николом у Париз, он је ставио руку на срce и рекао је: „Ja žudim za mojim planinama“. Нијесам никада заборавио овеја државе које су ми донеле пријатељство и срећу, али и овеја путовања кроз нашу опустошenu земљу, потпуно сам осјетio и разумio његову жудњу. Срећан ће бити и да ми мognemo opet bitati kroz čarobne planine Слобodne Crne Gore...“

На Риму пуковник Бурнхам отпутовао је за Фиренцу и Болонју, где је био све-чано доčekan od Komiteeta za Prvu Goru. Иакоу осталој, болонјски комитет је прiredio u љегову част свеčano veče u vodorenstu „Apolo“, којом приликом је у Болонји представљена велика kinematografска drama „Vaskresenje Vladimira Поповића“. Представа је постручивала око 1400 осо-би и то искуствено итогаје; било је скоро 50 професора, учитељи, инжењери, штаба армије са официрима, краљевски конесар Болонје, знатни број стручних консула, представници разних другih врsta. Пуковник Бурнхам и господи му били су буро похвалени и акламирани од свих присутих, а болонјска штампа посветила му је том приликом первочето чланак.

Из Болонје отпутовало је за Венецију и Сједиште Америчке Драме у којем пристигао за Прву Гору. Пуковник Бурнхам такође напомјењао је створитеље нове велике фондove за помоћ народу у Црној Гори.

Tekst objavljen u listu
„Glas Crnogorca“

Gen. Burnham je sa puta uputio Kralju i Vladi pismo, iz kojeg saopštavamo ovaj dio: "U ime gospodje Ane i moje, želim vam izjaviti našu zahvalnost za sve dobrote ukazane nam od strane vaše i članova Vlade za vrijeme našeg boravka u Rimu, kao i za iskrenost ukazanu povodom našeg odlaska od članova crnogorske zajednice, koji su došli na stanicu. To je još jedan prsten u lancu koji nas veže za vašu zemlju. Oprاشtajući se sa blaženopočivšim Kraljem Nikolom u Parizu, on je stavio ruku na srce i rekao je: "Ja žudim za mojim planinama". Niјesam nikada zaboravio oveја државе које су ми донеле пријатељство и срећу, али и овеја путовања кроз нашу opustošenu zemljу, potpuno sam osjetio i razumio njegovu žudnju. Srećan će biti dan kad mi mognemo opet bitati kroz čarobne planine slobodne Crne Gore...". Iz Rima je pukovnik Burnham otpustovao za Firencu i Boloniju, gdje je bio svečano dočekan od Komiteeta za Crnu Goru. Između ostalog, bolonjski komitet je priredio u njegovu čast svečano veče u pozorištu Apolo, a tom prilikom je u Bolonji bila

prikazana velika kinematografska drama “Vaskrsenja ne biva bez smrti” advokata Vladimira Popovića. Predstavi je prisustvovalo oko 1400 osoba i to isključivo inteligencije; bilo je skoro 50 profesora univerziteta, šef Štaba armije s oficirima, kraljevski komesar Bolonje, znatan broj stranih konzula, predstavnici raznih društava,... itd. Pukovnik Burnham i njegova supruga bili su burno pozdravljeni i akلامirani od svih prisutnih, a bolonska štampa posvetila mu je tom prilikom naročite članke.

Iz Bolonje je oputovao za Beč i Berlin, odakle će za Englesku, Kanadu i Sjedinjene Američke Države, u cilju propagande za Crnu Goru. Pukovnik Burnham, takođe, namjerava stvoriti nove velike fondove za pomoć narodu u Crnoj Gori.”¹³

13 Glas Crnogorca, Rim, 18.6.1922, br. 96. str. 7.

MEĐUNARODNI KOMITET ZA CRNOGORSKU NEZAVISNOST SA SJEDIŠTEM U NJUJORKU

Luidi Kriskvolo

Podjele, sukobi i trvenja u crnogorskoj emigraciji, nakon završetka Prvog svjetskog rata, motivisali su inostrane prijatelje Crne Gore širom svijeta da pokušaju pokrenuti crnogorsko pitanje bez Crnogoraca. Luidi Kriskvolo, posljednji opunomoćeni crnogorski konzul u Njujorku, početkom 1924. godine, osnovao je Međunarodni komitet za crnogorsku nezavisnost sa sjedištem u Njujorku, ili Komitet dvanaestorice. Luidi Kriskvolo je bio

delegat posljednje crnogorske vlade priznate od velikih sila, vlade kraljice Milene. U Međunarodni komitet za crnogorsku nezavisnost su ušli najagilniji predsednici komiteta iz raznih evropskih država, poznati naučnici, publicisti i filantropi. General Frederik Burnam je u njemu od prvoga dana, a članovi su bili i dr Aleksandar Divajn, posljednji počasni konzul Crne Gore u Londonu, prof. Antonio Baldaci, predsednik italijanskog nacionalnog komiteta za Crnu Goru, Marino Borbikoni, bivši regent San Marina, dr Rene Klaparede, psiholog i publicist iz Ženeve, dr Sven Hedin, geograf iz Stokholma, dr Kurt Hasert, filozof iz Drezdena, Mendes Da Kosta, bivši počasni konzul Crne Gore u Am-

sterdamu, Eugen Korivo, bivši počasni konzul Crne Gore u Kvebeku, Vitni Voren, američki arhitekta, Fridtjof Nansen, norveški naučnik, lord Sajdenhem i Ronald Meknil, poslanici britanskog parlamenta i drugi.¹⁴ Razočarani podjelama u crnogorskoj emigraciji, političkim frakcijama, ljubomorom i pizmom između lidera crnogorske emigracije i osnovanom sumnjom da pojedine crnogorske vođe koriste navodnu borbu za crnogorskiju stvar za pribavljanje lične materijalne koristi, moto Komiteta je bio: „Prijatelji Crne Gore odbacuju političke frakcije”.

Fridtjof Nansen

Ovaj reprezentativan skup svjetskih intelektualaca je, pored zahtjeva koji su upućivani Ligi naroda, objavljivao tekstove, proglašene i plakate upozoravajući svjetsku javnost na represiju u Crnoj Gori.

U proglašu Komiteta za odbranu crnogorske nezavisnosti od 27. januara 1924. godine se navodi: „Komitet će tražiti od Lige naroda plebiscit u Crnoj Gori, ali će prije toga insistirati da srpske vojne i civilne vlasti napušte crnogorskiju teritoriju. Ako plebiscit pokaže da narod želi svoju autonomiju, od Lige će se tražiti da imenuje komisiju koja će organizovati vladinu strukturu i povratiti porekad

14 Šerbo Rastoder, Crna Gora u egzilu 1918-1924, knj. I, Podgorica, 2004.

i blagostanje, kao što je to slučaj sa Austrijom. Ukoliko se Crna Gora osloboди srbijanske dominacije, ona će imati dovoljno sredstava da obezbijedi dolično samoizdržavanje u kratkom vremenskom roku preko svojih prijatelja. Crna Gora ima šume, rude, vodnu snagu i luke koji se mogu dalje razvijati. Amerikancima će biti ponuđene ove mogućnosti. Crna Gora ima svako moralno i rasno pravo na posebnu egzistenciju ukoliko to narod želi. Ona je bila saveznik u prošlom ratu, prva koja se pridružila Srbiji. Njen narod prije očekuje pomoć od zapada, od Amerike nego od Moskve.”

Aleksandar Divajin

Grupa od jedanaest crnogorskih komita, heroja, boraca za pravo, čast i slobodu Crne Gore poginula je, 28. decembra 1923. godine, u žestokoj oružanoj borbi sa srpskim okupacionim vojnim i žandarmijskim formacijama. Nakon pogibije, njihova izmasakrirana tijela su položena na snijegu ispred crkve Svetog Vasilija Ostroškog u Nikšiću. Ubice su se slikale iznad tijela svojih žrtava i tako ovjekovječile

svoj zločin. Tu klasičnu okupatorsku fotografiju horornog karaktera objavio je beogradski „Ilustrovani list” od 20. januara 1924. godine, u broju 3 na 2. strani. Jezivu sliku

ubijenih crnogorskih komita prenio je i engleski list „Dejli grefik”.¹⁵

Povodom ubistva jedanaest komita u Šćepan dolu u selu Rubež kod Nikšića, Komitet za crnogorsku nezavisnost je 6. marta 1924. godine objavio proglašenje pod naslovom ”Pacifikacija Crne Gore od strane Srbije” u kome se navodi da objavljena fotografija govori istinitije od svih falsifikovanih balkanskih izvještaja o stanju u Crnoj Gori. U proglašenju, koji su pored generala Frederika Burnama potpisali i Luiđi Kriskvolo, vitez Judžin Korivo, dr Aleksandar Divajn i prof. Antonio Baldači, između ostalog se navodi: „Druga figura u nizu je Savo Raspopović, čovjek veoma dobrog karaktera, istinski patriota i voda pokreta za borbu za slobodu Crne Gore. Lokacija gdje su ovi ljudi ubijeni je Nikšić, sa Sabornom crkvom u pozadini. Određena je nagrada od 100.000 dinara po glavi svakog crnogorskog ustaničkog vojnog komiteta, koja se uplaćuje istog dana kada se ustanički vojnici ubiju ili zarobe, a potkazivaču je garantovano apsolutno povjerenje. Zanimljivo je napomenuti da se zna, iz izvora za koje se vjeruje da su pouzdani, da, dok određene samozvane patriote prikupljaju novac u Sjedinjenim Američkim Državama, nijedan cent ovih prikupljenih sredstava nije stigao u Crnu Goru. Da su sredstva stigla ovamo, vjerovatno se gore navedena tragedija ne bi ni dogodila. Mole se Amerikanci da ovaj cirkular pošalju svom kongresmenu i da ga pitaju da li će Amerika ostati slijepa na tretman prema jednoj od saveznica”

15 Novak Adžić, Crnogorski heroji Savo Raspopović i Petar Zvicer, Cetinje, 2003, str. 153.

COMMITTEE FOR MONTENEGRIN INDEPENDENCE
53 EAST 65TH STREET, NEW YORK

HON. LUIGI CRISCUOLO, NEW YORK
BRIG. GEN. P. E. BOURGEOIS, R.H.A.C.
CHEVALIER J. EUGENE CORNIVEAU, QUEBEC
DR. ALEXANDER DEVINE, LONDON
PROF. ANTONIO MALDARCI, BOLOGNA, ITALY

The Pacification of Montenegro by Serbia!

The accompanying photograph was sent to me by Dr. Alex. Devine, of Winchester, England, author of several books on Montenegro and late Minister of that Kingdom at London. The picture speaks more truthfully than any faked Balkan report of the state of things existing in Montenegro today. The eleven men lying dead in the snow are all men of good character and standing whose great offense in the eyes of the Serbians consisted in their fighting for the freedom of their country.

The second figure was Savo Raspopovich, a man of very fine personal character, a true patriot and the leader of the fighting movement for the freedom of Montenegro.

The site where the men were killed is at Niksic, Montenegro, with the Church of St. Basil in the background.

A price of 100,000 dinars was fixed on the head of each of the Montenegrin insurgents, the money to be paid on the same day as the insurgents are killed or captured, and absolute secrecy was guaranteed to the denouncer.

It is interesting to note that while certain self-styled "patriots" have been collecting funds in the United States, it is understood from sources believed to be reliable that not one cent of the funds collected ever reached Montenegro. Had funds reached there it is likely that the above mentioned tragedy would not have occurred.

Americans are asked to send this circular to their Congressman asking him if America will remain blind to the treatment being accorded to one of our Allies.

LUIGI CRISCUOLO, American Member
Committee for Montenegrin Independence

P. S.—This Committee does not recognize the authority of Mr. Jovan S. Plamenatz, or his aides, to act in behalf of Montenegro.

March 6, 1924

Proglas Komiteta za crnogorsku nezavisnost

Sven Hedin

U Memoradumu Komiteta za crnogorsku nezavisnost, koji je proslijedjen predsedniku i članovima Skupštine Lige naroda u Ženevi 15. septembra 1924. godine, jedanaest svjetskih intelektualaca, među kojima i brigadni general dr Frederik Burnam, opisuju teško stanje i bijedan život u Crnoj Gori nakon nasilne srbijanske okupacije u decembru 1918. godine. U Memorandumu se, između osta-

log, navodi: „Godinama su oni koji se solidarišu sa težnjama crnogorskog naroda ukazivali svijetu da će nehumana politika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prema manjinama samo voditi do još jedne borbe na Balkanu. Stav hrvatskih separatista pod g-dinom Stjepanom Radićem, makedonskih ustanika pod Aleksandrovim, crnogorskih ustanika pod pokojnim Savom Raspopovićem, dokazuju da postoji varnica koja može zapaliti drugi rat, koji se, ako bi do njega došlo, ne bi mogao ugušiti. Liga naroda se ovim umoljava da imenuje komisiju za istraživanja uslova manjina na Balkanu, a posebno u Crnoj Gori, kako bi se utvrdila istinitost tvrdnji koje smo iznijeli, a sa ciljem sprovođenja nepristrasnog plebiscita u Crnoj Gori što je prije moguće.

Ovaj komitet preporučuje da Liga naroda u cilju sprovođenja nepristrasnog istraživanja bez opstrukcija zahtijeva trenutnu evakuaciju iz Crne Gore civilnih i vojnih službenika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, sve do rezultata plebiscita koji se ovim zahtijeva. Uvjereni smo da će nepristrasan plebiscit rezultirati u korist odvajanja Crne Gore od Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i u očekivanju ovog događaja preporučujemo da Liga naroda napravi pripreme za imenovanje komesara koji bi rukovodio poslovima Crne Gore, fiskalnim, pravnim, vojnim, obrazovnim itd. Mi smo uvjereni da će, ukoliko Liga naroda preduzme hitne mjere vezano za ovaj predmet, napraviti značajnu uslugu humanosti i održavanju međunarodnog zakona. Prava naroda se moraju poštovati, a ne kršiti. Ako je moguće da male nacije budu nasilno aneksirane od strane velikih, a međunarodni tribunal kakav je Liga naroda ne daje nikakve primjedbe, to je dokaz da civilizacija propada, a ne napreduje. Ne postoji ma ni jedno pitanje koje bi pobudilo više povjerenja u Ligu naroda i pridobio joj mnogo hiljada sljedbenika i privrženika od hitnog rješenja pitanja nezavisnosti Crne Gore. Ovo se naročito odnosi na Sjedinjene Američke Države, gdje je to pitanje već dobilo pažnju američke javnosti i jaku podršku štampe u toj zemlji, koja, shvatajući maltene bespredmetnost borbe – uprkos svemu – u mnogim slučajevima tvrdi da je nasilna aneksija Crne Gore od strane Srbije bio kriminalni čin protiv humanosti i međunarodnog zakona.”

ITALIJANSKI KOMITET ZA NEZAVISNOST CRNE GORE SA SJEDIŠTEM U BOLONJI

Antonio Baldacci

Prije osnivanja Međunarodnog komiteta za crnogorsku nezavisnost sa sjedištem u Njujorku, predsednik Bijelog krsta Kanade dr Frederik Burnam je bio i počasni patron Italijanskog komiteta za nezavisnost Crne Gore sa sjedištem u Bolonji. Predsednik te organizacije bio je univerzitetski profesor i ugledni botaničar Antonio Baldači¹⁶, a među članstvom se našao i značajan broj italijanskih senatora.

Komitet je posebno bio aktivan 1922. godine kada je radio na zbrinjavanju Crnogoraca koji su ostali u Italiji, štampao brošuru *Zločin Antante* i angažovao uglednog umjetnika Oresta Minarelija u prevođenju poezije kralja Nikole.

Komitet u Bolonji i njen predsednik Antonio Baldači su tokom 1922. godine aktivno učestvovali u prikupljanju sredstava, organizaciji, snimanju i distribuciji prvog crnogorskog igranog nijemog filma *Vaskrsenja ne biva bez*

16 Antonio Baldači (Antonio Baldacci 1867-1950), italijanski botaničar i geograf, profesor Univerziteta u Bolonji i Rimu. Autor više desetina stručnih rada o flori, geografiji, etnografiji, arheologiji i istoriji Crne Gore.

smrti advokata Vladimira Popovića, bivšeg ministra crnogorske vlade.

Plakat filma „Vaskrsenja ne biva bez smrti“

U filmu, koji je finansijski pomogla i kraljica Jelena Savojska, nastupili su tadašnji prvorazredni italijanski glumci, a u pojedinim masovnim scenama sudjelovali su pripadnici crnogorske vojske u Italiji. Popović i Baldači

su političku borbu obogatili filmom, novim umjetničkim medijom, a jedan od najznačajnijih srpskih istoričara filma, profesor dr Dejan Kosanović¹⁷ je primjetio: „... bio je to, koliko mi je poznato, jedan od prvih pokušaja u svijetu, da se u političkoj borbi angažira i sedma umjetnost.” Sa namjerom da film na evropskoj diplomatskoj sceni promoviše i ponovo aktualizuje crnogorsko pitanje, planirano je da premijera filma bude u toku Denovske konferencije.¹⁸ Na žalost, ta ideja nije uspjela da se realizuje, pa je film prvi put prikazan u Rimu 14. aprila 1922. godine.

Komitet u Bolonji bio je Centralni italijanski komitet za nezavisnost Crne Gore sa uspostavljenom mrežom saradnje sa odborima u Lećeu, Milanu, Firenci i Đenovi. Kao promoter crnogorskog pitanja u Italiji, profesor Baldači je vodio široku kampanju, kroz univerzitetska predavanja i tribine organizovane u naučnim institucijama širom Italije, kao i kroz članke u nacionalnim novinama i časopisima, posebno u *Adriatico nostro*. Saborac Frederika Burnama u borbi za rješavanje crnogorskog pitanja Antonio Baldači je bio veliki prijatelj i poznavalac Crne Gore koju je posjetio sedam puta, prvi put 1885. godine kao sedamnaestogodišnjak u cilju botaničkog istraživanja.

17 Dejan Kosanović (1930-2013) srpski istoričar filma, reditelj i scenarista dokumentarnih i kratkometražnih filmova. Realizovao više od 30 dokumentarnih filmova i više od 200 televizijskih dokumentarnih filmova, reportaža i emisija za RTS, Televiziju Beograd i Televiziju Novi Sad, za američku Ej-Bi-Si i francusku ORTF televiziju. Autor je 13 knjiga iz oblasti istorije filma.

18 Đenovska konferencija je održana u periodu od 10. aprila do 19. maja 1922. Godine. Predstavnici 32 države su diskutovali o ekonomskom rekonstruisanju Evrope, monetarnoj politici i odnosima sa Rusijom.

Mađarski slavista i odličan poznavalac balkanskih prilika Jožef Bajza u svojoj studiji *Crnogorsko pitanje*, (1927), naglašava da je bolonjski komitet bio veoma aktivan i nakon što je centar crnogorskog pokreta u inostranstvu iz Evrope prebačen u Sjedinjene Američke Države, sa sjedištem u Detroitu pod vođstvom bivšeg ministra Mila Vujovića.¹⁹

Studija Jožefa Bajze „Crnogorsko pitanje”
na mađarskom jeziku

19 Jožef Bajza (Bajza Jozsef), Crnogorsko pitanje, (AMontenegrói kerdes), Budimpešta 1927.

PRIJATELJSTVO SA VAJAROM JANKOM BRAJOVIĆEM

Janko Brajović

General Frederik Burnam je bio u prijateljskim odnosima i sa Jankom Brajovićem²⁰, crnogorskim vajarom, politički angažovanim emigrantom i borcem za nezavisnost Crne Gore. U Detroitu je 1919. godine objavljena knjiga Janka Brajovića, koja je imala karakter programskog okvira djelovanja Crnogoraca u Sjedinjenim Američkim Državama, u originalu *The Voice of Montenegro*.²¹ Brajović je 1928. godine posjetio generala

Burnama u ljetovalištu Halkion, a on ga je, sa suprugom i delegacijom gradske vlasti, dočekao obučen u crnogorsku narodnu nošnju. Gospođa Ana Burnam je, za tu priliku, na reveru okačila crnogorska odlikovanja.

²⁰ Janko Brajović (1898-1948) crnogorski vajar i patriota. Školovao se u Italiji i Austriji, na bečkoj akademiji završio vajarstvo. Od 1914. godine bio u štabu kralja Nikole sa kojim je, nakon vojnog poraza crnogorske vojske od Austro-ugarske, otišao u egzil. Politički i umjetnički aktivno u emigraciji u kojoj je ostao do kraja života. Skulpture značajnih istorijskih ličnosti i revolucionara stvarao i izlagao širom svijeta.

²¹ Šerbo Rastoder, Crna Gora u egzilu 1918-1924, knj. I, Podgorica, 2004.

Crnogorski vajar i angažovani patriota je u banji ostao nekoliko mjeseci boraveći u hotelu "Halcyon hot springs". Visoko cijeneći zasluge svojih kanadskih prijatelja prema Crnoj Gori i njenom narodu, Janko Brajović je izvajao biste Frederika i Ane Burnam. Smatrao je, kao i većina angažovanih crnogorskih emigranata u Ševernoj Americi, da biste treba dopremiti u Crnu Goru i postaviti na prijestonim Cetinju. Zbog političkih prilika u Crnoj Gori, a kasnije i vajareve iznenadne smrti, to se nikada nije dogodilo. Informaciju o bistama saopštava general Burnam u pismu upućenom Jankovom sinu, Nikoli Brajoviću 31. oktobra 1948. godine.²² Biste su stradale 1955. godine, kada je u požaru izgorio hotel u Halkionu i u njemu smrtno nastradao general Frederik Burnam.

Doček Janka Brajovića u ljetovalištu Halkion

22 Pismo Frederika Burnama Nikoli Brajoviću, 31.10.1948, arhiv autora

Hotel u termalnoj banji Halkion

Janko Brajović sa Frederikom Burnamom i njegovom bistom

TERMALNA BANJA „HALKION“

Nakon balkanske humanitarne misije doktor Frederik Burnam je svoju profesionalnu ljekarsku karijeru nastavio u kanadskoj provinciji Britanska Kolumbija kupivši 1924. godine termalnu banju Halkion. Smještena u Djevičanskim planinama koje okružuju gornja Erou jezera, termalna banja Halkion je imala zanimljivu istoriju punu nade, želja za ozdravljenjem i opuštanjem. Njena vrela su prvo koristili Indijanci, zbog njih su izbjiali oružani sukobi i sklapala se primirja. Kao lječilište i mjesto za zabavu, hotel „Halkion“ – ili, kako to Kanadani izgovaraju, „Helsion“ - i tamošnji termalni izvori, bili su popularno odmaralište od devedesetih godina devetnaestog do polovine dvadesetog vijeka.

Hotel u termalnoj banji Halkion

Mjesto je nazvano Halkion po starogrčkoj riječi za mir i blaženstvo. Sami izvori su i dan danas okupljalište raznolikih ljudi iz svih društvenih slojeva.

Prema nekim izvorima, Indijanci su podizali šatore duž potoka, i kopali zemljane bazene u kojima su se kupali stari, nemoćni i bolesni, dok su mlađi i zdraviji išli u lov i ribolov, i prikupljali šumske plodove. Oko izvora su se vodile bitke kad god bi neko pleme pokušalo da ih prisvoji samo za sebe. Nakon jednog sukoba između plemena Kutenej i Kolvil, poglavice su sklopili mirovni sporazum, koji su ratnici ovjerili mnoštvom strijela zabijenim u pukotine stijena pored jezera. Bijelci, koji su kasnije tuda prolazili, viđali su ih, i navodno su Erou jezera tako i dobila ime koje se održalo do današnjih dana - od engleske riječi za strijelu.²³

Kada je 1924. godine banju Halkion kupio general Frederik Burnam, to mjesto je preorientisano na isključivo lječilišnu funkciju. Burnam, član društva Bijelog krsta, zabranio je duvan i alkohol, i zatvorio bar. Bio je veliki pobornik čistoće, dobročinstva i zdravog života. Nikada nije podigao cijene boravka u hotelu, smatrajući da, kad bi to uradio, samo bogataši mogli da plate duži boravak, a „Bog je ovu vodu postavio za svo čovječanstvo, a ne samo za imućne...“ Rijetko je naplaćivao i svoje ljekarske usluge i, zbog niskih prihoda koje je hotel donosio, na kraju je morao sam da upravlja njegovim radom. Termalna banja Halkion stekla je međunarodni ugled kao lječilište. Iz njenih punionica se voda otpremala širom Kanade, a Radnički odbor za

23 Rozmeri Perent, *Priča o termalnoj banji Halkion*, Istorijsko društvo Erou jezera, Nakusp, Britanska Kolumbija, Kanada

oporavak je u banju slao rudare da iznoje olovo iz organizma. Otvorena je jedna soba za štake i invalidske stolice koje su tamo prilikom odlaska ostavljali ljudi kojima više nijesu bile potrebne. Halkion se oglašavao kao lječilište za oboljenja nerava i mišića, jetrenih, bubrežnih i stomačnih tegoba, i tvrdilo se da je najpotpunije oporavilište na kontinentu. Oko bazena su dežurali ljekari i bolničari. Sadržaj litijuma u vodi viši je od svih poznatih izvora, i osim što je prirodno sredstvo za smirenje, smatralo se da pročišćava krv. Parobrod *Minto*, kao jedino transportno sredstvo po jezeru, je uploviljavao u Halkion sa putnicima koji su dolazili u potrazi za ozdravljenjem, opuštanjem i odmorom. Tokom godina su u hotel i okolni park donijete mnogobrojne životinje - od losova, preko majmuna, kanarinaca, paunova, ukrasne živine, koza, mečeta, do zlatnih ribica i magaraca. Pored hotela, vikendica, bara, velike prodavnice i pogona za flaširanje vode, postojale su i zgrade za smještaj osoblja i vešeraj, kotlarnica, tereni za tenis i mnogobrojne staze za šetnju.

Parobrod „Minto“

Kada mu je 1945. godine umrla supruga Ana, general Burnam je u njenu čast, u sklopu hotelskog kompleksa, sagradio memorijalnu kapelu u kojoj je sahranjena. Kapela je u obliku planinske kućice za odmor i razmišljanje i u njoj je general smjestio i stvari za koje je njegova supruga bila vezana.

Banjski hotel Halkion izgorio je do temelja 18. februara 1955. godine, a u požaru je život izgubio i stari general Burnam. Većina ostalih zgrada je ostala, sve do podizanja nivoa vode u jezerima 60-tih godina 20. vijeka. Izložen najprije požaru, a kasnije i vodi, banjski hotel Halkion se ugasio. Opstala je jedino kapela, u kojoj počivaju Ana i Frederik Burnam, i koja se danas koristi u turističke svrhe, romantična vjenčanja i kulturne događaje.

Međutim, magija halkionske mineralne vode i dalje je privlačila ljude, koji su kupanjem liječili nervnu napetost i bolove, čak i kad je hotel nestao. Mnogobrojni posjetioci su izgradili kade pod vedrim nebom. Halkion je inspirisao mnoge pjesnike uključujući i Frensis A. Gejdž koja je zapisala:

„...*Med' gorostasnim stablima zelenim,
Spokojno stoji banja halkionska.
Poj ptica,
Huk vodopada,
Halkion mami, Halkion zove...*“²⁴

24 Rozmeri Perent, *Priča o termalnoj banji Halkion*, Istorijsko društvo Erou jezera, Nakusp, Britanska Kolumbija, Kanada

NIKOLA PETANOVIĆ: POSJETA BOŽJOJ ZEMLJI

Nikola Petanović

Nakon završene misije na Balkanu i povratka u svoju rodnu Kanadu general Burnam, zajedno sa Eugeniom Korivo bivšim crnogorskim počasnim konzulom u Kvebeku i Arturom Peniom urednikom lista *Kvebek Kronikl* (Quebec Chronicle), štampa članke u korist crnogorske stvari i pridružuju se kampanji za obnovu crnogorske državnosti koja se istovremeno vodila i u montrealskoj *Gazeti*. U isto vrijeme drže i predavanja širom Kanade.

U to vrijeme upoznaje se sa istaknutim crnogorskim emigrantom Nikolom Petanovićem²⁵, osnivačem i predsednikom Odbora za suverenu i samostalnu Crnu Goru u San Francisku, i glavnim i odgovornim urednikom časopisa *Crnogorsko ogledalo* (Montenegrin Mirror).

25 Nikola Petanović (1892-1932) intelektualac, publicista, istaknuti emigrant i borac za crnogorskiju nezavisnost. Rođen u Podgoru (Crmnica) sa 20 godina otišao za Ameriku gdje je ostao do kraja života. Godine 1927. pokreće časopis Crnogorsko ogledalo (Montenegrin Mirror) i u San Francisku osniva Odbor za suverenu i samostalnu Crnu Goru. Pjesnički nadimak mu je Naiad. Umro je u četrdesetoj godini u San Francisku, gdje je i sahranjen.

Nikola Petanović je, nakon što je posjetio generala Burnama u termalnoj banji i ljetovalištu Halkion, objavio u San Francisku knjižicu od 8 stranica pod naslovom *Posjeta Božjoj zemlji*. Na naslovnoj strani se nalazi logotip reda Bijelog krsta, a knjižica je štampana na engleskom jeziku. U prevodu na crnogorski jezik glasi:

POSJETA BOŽJOJ ZEMLJI

U BOŽJOJ ZEMLJI S GENERALOM BURNAMOM

Prve utiske o Božjoj zemlji stekao sam kada sam stigao prugom u planinski raj po imenu Revelstok. Taj bajkoviti gradić okružuje sedam visokih planina - ili su mi se bar tako činile - od kojih su neke prekrivene vječitim snijegom. Smješten je u prelijepoj dolini kroz koju protiče rijeka Kolumbija. Stranac u ovom gradu bi prije mislio na surovu prirodu skrivenu iza planina, prepunu blaga jedva taknutog ljudskom rukom. Prije svega bi mislio o tome kako da prigrabi to bogatstvo. Revelstok u polusnu čeka predstojeći razvoj i naseljavanje ove, zaista, Božje zemlje. Malena pruga vodi na jug, do mjesta jasno označenog na karti. To je tačka u kojoj se susrijeću pruga i parobrod „Minto“, koji je jedini vid transporta po jezeru Minto. S.S. Minto dva puta nedjeljno pristaje tamo kako bi prevezao putnike duž jezera, i zaustavlja se u banji Halkion - ili, kako Kanađani izgovaraju - Helsion, vrelu zdravlja. Plovidba od Erouheda do Halkiona traje oko jedan sat, nakon čega brod nastavlja niz Donje jezero da bi stigao do Nelsona. Halkion je

središte ove Božje zemlje: mjesto blagoslovene prirode i ljudskog gostoprimstva, odistinskog poštenja i stvarne dobrote. Ovim mjestom upravlja Red Bijelog krsta, dok je administracija povjerena brigadnom generalu dr. F.W.E. Burnamu, i njegovojo plemenitoj i visoko obrazovanoj supruzi, F.W.E. Burnam.

Pisac ovih redova se već godinama dopisuje s generalom Burnamom, i sve to vrijeme je imao želju da ga lično upozna i provede nekoliko dana s ovim velikim prijateljom i dobrotvorom napačenog čovječanstva. Vjerovatno nije dan čovjek u današnjem svijetu nije bolje zaslužio svoje duševno zadovoljenje i priznanje među ljudima, nego što je general Burnam. On ima volju i moć da radi stvari na pravi način i da privuče pažnju zainteresovanog čovjeka. Njegovo vladanje, njegov stav i narav, njegov govor i njegova djela mogu da posluže kao cijeli univerzitet svakome ko želi da uči iz primjera i praktične primjene čovjekovog znanja i volje za u stvarnom životu. U svakom njegovom pokretu moguće je prepoznati njegov očaravajući um i ogromnu snagu volje, bilo da se ophodi s drugima ili se bavi sopstvenim poslovima, a njegovi poslovi se tiču čovječanstva. Teško ga je okarakterisati kao vojnika ili kao trudbenika... Oba tipa se prepliću u njemu, čineći savršen sklad, a kao proizvod ostvaruju dobro planirane i uspješno ostvarene poslove. General je nosilac mnogih odlikovanja, među kojima je i Crnogorska zvijezda s krstom Danila I, kao i Danilov krst drugog reda. Crnogorska odlikovanja ga čine pukovnikom tog malog planinskog kraljevstva i

njegovim poslanikom u engleskom govornom području. Ukoliko zemlja stekne nezavisnost, general Burnam će biti pozvan da zauzme svoje mjesto među najuticajnijim ljudima koji upravljaju nacionalnim poslovima. I on sam doživjava Crnu Goru kao svoju buduću domovinu, što Crnogorcima, koji ga smatraju pouzdanim i odanim prijateljom svoje zemlje, čini veliku čast.

Čovjek bi se mogao zapitati otkud potiče generalovo interesovanje za Crnu Goru. Ono se ne može objasniti materijalnim ili finansijskim motivima. Zatekao je zemlju u najtragičnijim uslovima, a narod u bijedi i gladi uzrokovanih ratom i stranom vojnog okupacijom. Srce mu se bilo ispunilo tugom i osjetio je snažno saosjećanje za nesrečni crnogorski narod. Kao doktor medicine, gdje uživa znatan autoritet, on i njegova žena su se zaputili kao ljekari na Balkan, gdje su provjeli tri godine i spasili živote mnogih Crnogoraca i Amerikanaca. Njegovi protesti protiv stanja u Crnoj Gori izazvali su netrpeljivost kod Srba, koji su odlučili da ih zaustave po tipično balkanskom običaju. General je bio odlučan i nije se bojao da im se suprotstavi upravo tamo gdje su se donosile odluke. Otišao je u Beograd i nastupio kao zastupnik i svjedok. Da nije bio slavan širom svijeta, možda bi završio kao žrtva balkanskih koljača. Uvidjeo je da se i kralj Aleksandar, s kojim je razgovarao u Beogradu, u potpunosti protivi njegovom djelovanju u Crnoj Gori, kad ga je ovaj posavjetovao da za njega ima više mjesta u nekoj drugoj zemlji. General je, međutim, bio vezan za Crnu Goru shvatanjem da su Bog i priroda

Crnogorce učinili najsjetlijim primjercima ljudske vrste, kao i svojim plemenitom i humanom potrebom da pomognе onima kojima je pomoć najpotrebnija. Na kraju je napustio Crnu Goru i posjetio Albaniju, ostavivši za sobom dosta nesvršenog posla. Iz Albanije je oputovao u Rim, a zatim u Pariz i London. U Parizu ga je primio pokojni kralj Nikola, u kome je prepoznao velikog mučenika svog malobrojnog naroda, a kralj mu je povjerio svoju želju da još jednom vidi svoje planine. Na osnovu ovoga se može shvatiti generalovo zanimanje za Crnu Goru.

Za čovjeka poput generala Burnama nema mjesta u gradu punom ljudi obuzetih novcem i tjelesnim zadovoljstvima, bez ikakve samilosti za ostatak čovječanstva koje teži da dostigne pristojan život. Stoga se on stavio u službu čovječanstvu kao medicinski stručnjak u lječilištu u banji Halkion. Tamo je bolnica, smještena na visokom brdu obrašlom prelijepom šumom sa raznovrsnim drvećem, pretežno kedrom, kanadskom i običnom jelom, kao i dva najvrelija izvora tople vode u pozadini. Ovi topli izvori izbijaju pravo iz uzavrele utrobe majke zemlje i teku ka kupalištima u pomoć svima što dolaze da povrate zdravlje i steknu snagu za dalja pregnuća. Ovo mjesto je izrazito čisto i održavano u svojoj božanstvenoj privlačnosti, sa mirom i harmonijom koja dodatno povoljno utiče na tijelo i um dobrih ljudi.

Odmah prijeko jezera, iza lanca prelijepih zelenih brda, uzdiže se planina Halkion, visoka 3170 metara. Njen najviši vrh je vazda prekriven snijegom i ljudska noga nikad nije kročila na njega. Stojeći pred ovom moćnom visinom,

svjedokom drevnih vremena, kada se zemljina kora spremala da se odazove pozivu dolazećeg carstva, zaiskao sam pomoći - da se otrgnem iz premišljanja i pogubnog unutar njeg duhovnog sukoba i stvorim ono najdublje što pjesnik može da pruži. Planina Halkion mi je pokazala svoju glavu uperenu ka nebesima, i to mi je bilo dovoljno da znam oda kle mogu da očekujem olakšanje. I osjetio sam ga svaki put kada sam ga iskreno zatražio.

Međutim, najveća korist bila je od poznanstva s generalom Burnamom i posmatranja njegovog blagotvornog pregnuća. Radi od 4 ujutro do 10 uveče. Upravnik je i gospodar ovog prelijepog mjesta i mora da se posvijeti svakom detalju kako bi se postiglo da stvari budu onako kako se želi. Povrh toga, on ovdje obavlja dosta fizičkog rada, i uvijek je okretan i čio. Od njega se može naučiti kako biti razborit, mudar i sretan, i kako izbjegći svaku moguću bolest. S obzirom na to da je i visokog roda i saosjećajen po naravi, ima određene rezerve u ophođenju, koje čovjek može prevazići ukoliko raspolaže širokim znanjem i dobro je upoznat s dešavanjima u svijetu.

Halkion je središte Božje zemlje, a bez inteligencije, snage i volje generala Burnama, bio bi samo ljetovalište i ništa više.

NIKOLA P. NAIAD

San Fransisko

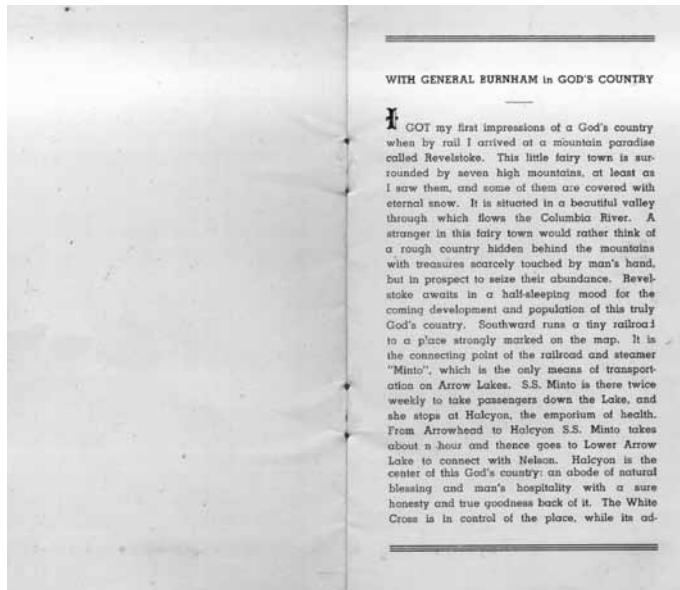
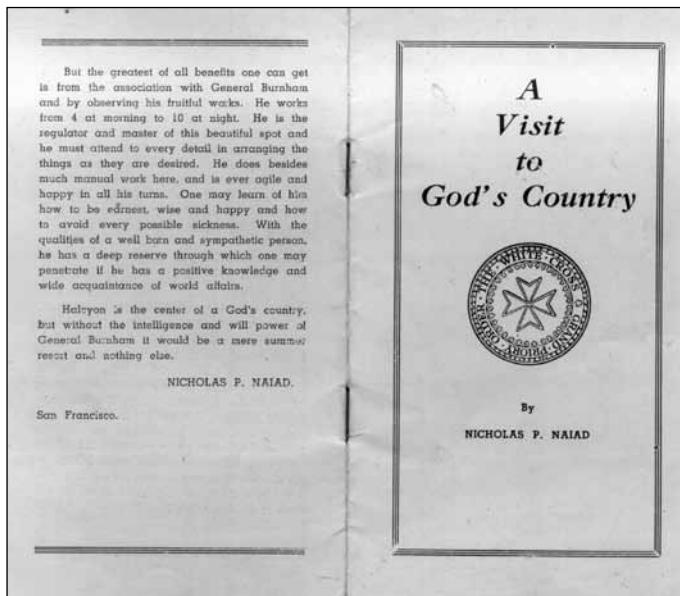
A
Visit
to
God's Country

By

NICHOLAS P. NAIAD

*Naslovna stranica brošure Nikole Petanovića
Posjeta Božjo*

ministration is in the hands of Dr. F. W. E. Burnham, Brigadier General, and his noble and highly educated wife, Mrs. F. W. E. Burnham.

The writer has been in communication with General Burnham for years and he ever desired to meet him and to spend a few days with this great friend and benefactor of suffering mankind. Perhaps no man in the world to-day has better earned his spiritual contentment and recognition by men than General Burnham. He is the man who has the will and power to do things in the proper way and to draw the interest of a studious man. His manners, his disposition, his work and his activities are a whole university for every one who seeks to learn by example and by the introduction of man's knowledge and willingness of practical motion of life. It is the opposing mind and great will power of General Burnham that can be observed in his every move either to meet one or to manage his own affairs; and his affairs are the general affairs of mankind. One can hardly make a distinction in classifying him either as a militant type or an industrial one . . . both these types are at collaboration in him and they form a perfect harmony, with the outer result of well-planned and well-executed works. General Burnham's distinctions are many, and among them is the Montenegrin Star with the Cross of Danilo I. Also Danilo

Cross of the second order. The Montenegrin orders make him a Colonel of that little mountain kingdom and its representative in the English-speaking world. If the country ever be set free, General Burnham will be invited to take a place among the principal factors in the determination of national affairs. He also considers Montenegro as his future home land, which constitutes greatly to the honour of Montenegrins, who see in him a tried and faithful friend of their country.

One may ask of the General's interest in Montenegro. From financial or materialistic viewpoint there is none. He found the country in its most tragic condition and the people in distress and starvation as a result of the Wu: and occupation by the army of an alien country. His heart was filled with sorrow and he self strong compassion for the unfortunate Montenegrin people. As a Doctor of Medicine, on which subject he is a great authority, he and his wife undertook a medical expedition to the Balkans, spending three years in Montenegro, where he saved many lives of Montenegrins and Americans. His protests against the conditions in Montenegro had turned the Serbs adverse and they planned to put an end to it in true Balkan fashion. The General saw it and he was not afraid to face them right

on the spot where the affairs were regulated. He went to Belgrade and exposed himself on the witness stand. Were he not a man of international fame he might have fallen a victim of the Balkan cut-throats. He saw that even King Alexander, with whom he spoke in Belgrade, was entirely against his work in Montenegro, advising him that there was a greater field for him in some other land. But the General was attached to Montenegro by his understanding and appreciation of God's and Nature's solution in making the Montenegrins the finest specimens of mankind and by his noble and humane sentiments to help the most needy ones. He finally got away from Montenegro, leaving behind lots of unfinished work, and visited Albania. From Albania he went to Rome and thence to Paris and London. In Paris he was received by the late King Nicholas, in whom he saw a great many of his tiny notions, and the king expressed his desire to see his mountains once more. It is in this respect one can understand General Burnham's interest in Montenegro.

For a man of such type, as General Burnham, there is no fit place in a town inhabited with money-mad people and with the seekers of physical pleasure without any compassion for the rest of humanity that strives to gain its proper place in life. So he put himself in the

service of mankind as a medical expert in the emporium of health at Holycyn Hot Springs. There is a hospital here, situated on a lofty hill, with a beautiful forest of various trees, cedar, holm and fir prevailing, and two hot-tubs of the hot springs in the background. The hot springs are running up from the burning womb of mother earth and rush to the baths in aid of those who have come here to restore their health and to gain vigor for their activities. The place is very clean and divinely kept in an attractive way, with peace and harmony that aids beneficially to the minds and bodies of that odds-beneficial to the minds and bodies of good people.

Right across the Lake, above a chain of beautiful green hills, gleams Mount Halycon, 10,400 feet high, whose topmost peak is always covered with eternal snow and no climber has ever set foot upon it. Standing in view of this mighty height and witness of yore, when the crust of the earth was in a greater preparation for its fitness in responding to the call of a coming kingdom, I appealed for help—to get me out from mediæval and perilous strife to produce the deepest stuff a poet can offer. Mount Halycon would show me her uplifted head to the sky and that was enough for me in knowing where the relief may come from. It did come to me every time I would honestly appeal for it.

TRAGIČAN KRAJ FREDERIKA BURNAMA

Životni put velikog prijatelja Crne Gore Frederika Burnama tragično se završio 18. februara 1955. godine. Tog dana, u rano jutro, izbio je požar u kojem je do temelja izgorio četvorospratni hotel „Halkion“ sa svojih 18 soba. U jednoj od njih je bio i 85-ogodišnji brigadni general koji je tom prilikom smrtno stradao. Srećom, u hotelu nije bilo gostiju. Po pisanju kanadske štampe²⁶, požar je izbio upravo u sobi starog generala u trenutku kada je pokušavao da u uljanoj peći upali vatrnu. Iako je imao vremena da napusti sobu i spasi život, on to nije uradio želeći da ugasi požar. Odbio je pomoći, prvo sobarice, a zatim i kuvara Japanca Toma Jamata. Požar se širio velikom brzinom i svi kasniji kuvarski pokušaji da izvuče generala su bili bezuspješni. Na žalost, Frederik Burnam nije uspio da lokalizuje požar i nije uspio da se izvuče iz njega. Vatra ga je progutala zajedno sa hotelom u koji je uložio 30 godina života i gdje su bile smještene mnogobrojne uspomene sa njegovih svjetskih putovanja i humanitarnih misija, odlikovanja, nagrade, antikviteti, umjetničke slike i bogata biblioteka. U požaru su i nestale i dvije biste, generala Burnama i njegove supruge Ane, koje je izvajao crnogorski umjetnik Janko Brajović.

Brigadni general Frederik Burnam, ljekar, humanista, filantrop i borac za nezavisnost Crne Gore sahranjen je u kapeli u Halkionu pored svoje supruge Ane. U čitulji objavljenoj 22. februara 1955. godine za provinciju Britanska

26 Nelson Daily News, 20.2.1955, Nelson, Britanska Kolumbija, Kanada

Kolumbija između ostalog piše da se Frederik Burnam smatra: „jednim od najvećih Kanađana, u očima ljudi koji žive u starim balkanskim državama”.²⁷

Kapela u Halkionu u kojoj je sahranjen Frederik Burnam

U testamentu²⁸ napisanom 5. marta 1952. godine, koji je otvoren nakon generalove smrti, navodi se njegova želja da određeni dio prihoda od hotela bude uplaćivan dobrovoljnoj humanitarnoj organizaciji za pomoć siromašnim, bolesnim i potlačenim u Crnoj Gori, Makedoniji i Albaniji. Međutim, volju kanadskog dobrotvora ukinuo je Vrhovni sud stavljajući čitavo imanje pod kontrolom njegova dva nećaka.

27 Muzej u Vankuveru

28 Testament se čuva u muzeju u Vankuveru

Pet decenija nakon smrti Frederika Burnama Crna Gora je obnovila svoju državnu nezavisnost. Referendumska pobjeda, 21. maja 2006. godine, je zasluga ne samo savremenika i direktnih učesnika tog istorijskog događaja, već i svih onih koji su se za nju zalagali od prvog dana nasilnog i nedemokratskog ukidanja državnosti Crne Gore. Jedan od njih je i stranac, Kanađanin, brigadni general Frederik Burnam. To Crna Gora ne smije da zaboravi.

Frederik Burnam

LITERATURA

- Adžić, N. (2003). *Crnogorski heroji Sava Raspopović i Petar Zvicer*. Cetinje: Crnogorska pravoslavna crkva.
- Andrijašević, M. Ž. & Rastoder, Š. (2006). *Istorijska Crne Gore*. Podgorica: Centar za iseljenike.
- Bajza, J. (2006). *Crnogorsko pitanje*. Novi Sad: Forum.
- Drljević, S. (1990) *Balkanski sukobi 1905-1941*. Zagreb: Harmica Press.
- Marković M., M. (2007). *Crnogorski rat*, Podgorica: Pobjeda
- Miljić, M. & Čapuni, I. (2008). *Medova 1916-2008*. Podgorica: Centar za iseljenike.
- *Nekoliko stranica iz krvavog albuma Karađorđevića*. Rim, 1921.
- Rastoder, Š. (2004). *Crna Gora u egzilu 1918-1925*. knj. I. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore.
- Rastoder, Š. (2004). *Crna Gora u egzilu 1918-1925*. knj. II. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore.
- Rotković, R. (2001). *Velika zavjera protiv Crne Gore*. Podgorica: Crnogorska izdanja.
- Rotković, R. (2005). *Kratka ilustrovana istorija crnogorskoga naroda*. Podgorica: Crnogorska izdanja.
- Stevović, N. (2013). *Rata – crnogorska kolonija u Vojvodini*. Beograd: Crnogorski kulturni centar Beograda.
- Šuković, M. (2003). *Studije i eseji iz istorije države Crne Gore*. Podgorica: Pravni fakultet.
- Šuković, M. (2004). *Podgorička skupština 1918*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore.
- Voren, V. (2000). *Crna Gora – zločin mirovne konferencije*. Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica.

Časopisi i novine

- *Glas Crnogorca*, Nej kod Pariza, 1917-1922.
- *Glas Crnogorca*, Rim, 1922.
- *Nelson Daily News*, Britanska Kolumbija, Kanada, 1955.
- *Slobodna misao*, Nikšić, 1922-1924.
- *The Cornell Daily Sun*, Njujork, 1919.

Drugi izvori i fotografije

- Crnogorski veb-sajt u Americi, www.montenegro-canada.com
- Muzej u Vankuveru, www.museumofvancouver.ca
- Istorijске stranice Manitoba, www.mhs.ca
- Istorijsko društvo Erou jezera, www.alhs-archives.com

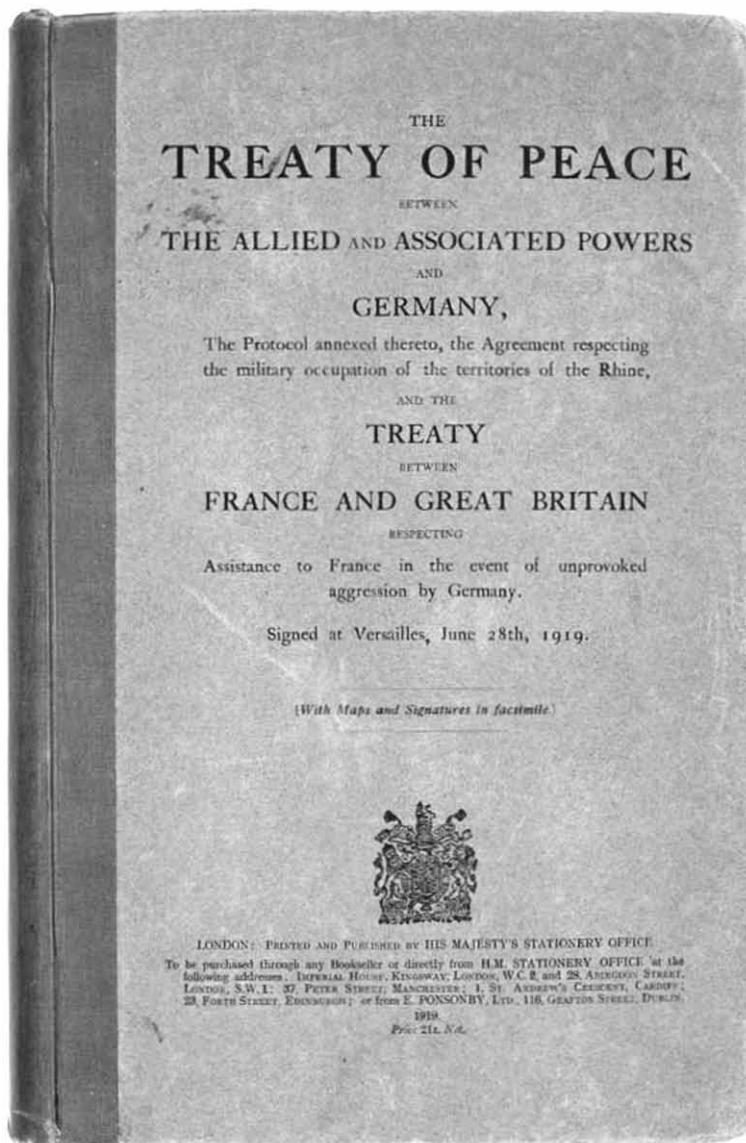
BILJEŠKA O AUTORU

Nenad Stevović (1962), politikolog, publicist i istraživač crnogorske dijaspore. Osnivač, glavni i odgovorni urednik časopisa *Oganj*, glasa crnogorske dijaspore (2004-2007). Od 2014. godine angažovan u Ministarstvu vanjskih poslova i evropskih integracija Crne Gore na dužnost šefa Odsjeka za identitetska pitanja u Upravi za dijasporu. Oženjen Mirjanom, rođ. Drašković, sa kojom ima sinove Mijata i Maksima.

Objavio je knjige:

- ***Crnogorsko iseljeništvo kroz diplomatske arhivske izvore***, Cetinje, 2010.
- ***Kolonizacija Crnogoraca u Vojvodini 1945-1948***, Podgorica, 2010.
tom I: Molbe boraca sa područja NRCG
tom II: Registar nosilaca kolonizacije sa područja NRCG
tom III: Registar kolonističkih porodica crnogorskog poriječja s područja FNRJ
- ***Rata - crnogorska kolonija u Vojvodini***, Beograd, 2013.

Naslovna stranica engleske verzije Versajskog ugovora